LAUSUNTO

Helsinki 19.4.2022

EDUSKUNNAN SOSIAALI- JA TERVEYSVALIOKUNTA

Viite: K 7/2022 vp

Asia: Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2022

SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry on valtakunnallisten sosiaali- ja terveysjärjestöjen kattojärjestö. SOSTE on sosiaali- ja terveyspoliittinen vaikuttaja ja asiantuntijajärjestö, joka rakentaa sosiaalisen hyvinvoinnin ja terveyden edellytyksiä yhteistyössä jäsenyhteisöjensä kanssa. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry:n varsinaisina jäseninä on yli 240 valtakunnallista sosiaali- ja terveysalan järjestöä ja yhteistyöjäseninä yli 70 muuta sosiaali- ja terveysalan toimijaa.

Lisätietoja: edunvalvontapäällikkö Anne Perälahti, anne.peralahti@soste.fi, puh. 050 411 1734

SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry

Vertti Kiukas
pääsihteeri

LAUSUNTO

SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry kiittää sosiaali- ja terveysvaliokuntaa lausuntopyynnöstä koskien yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomusta eduskunnalle.

SOSTEn keskeiset nostot:

- Yhdenvertaisuusvaltuutetun suositukset eduskuntakertomuksessa ovat lähtökohtaisesti olennaisia ja kannatettavia. Esitettyjen toimien toteuttamiseksi on edettävä määrätietoisesti ja sitouduttava niihin. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimialoilla on entisestäänkin vahvistettava ihmisten oikeussuojaa.
- Lainvalmistelussa ja yhteiskunnallisissa muutosprosesseissa, esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalvelujen uudistuksessa, on arvioitava yhdenvertaisuutta etenkin heikoimmassa asemassa olevien näkökulmasta. Tämä edellyttää aiempaa enemmän ennakointia ja osaamista.
- SOSTE kannattaa yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksessa esitettyjä suosituksia, että hyvinvointialueiden ja kuntien on laadittava yhdenvertaisuussuunnitelmat ja hyvinvointialueiden hyvinvointi- ja palvelustrategioissa on huomioitava yhdenvertaisuuslaki ja vammaisyleissopimus.
- Digitaaliset palvelut on suunniteltava helppokäyttöisiksi ja niiden saavutettavuus on varmistettava. Palveluiden ja tiedon monikanavaisuus on turvattava niille, jotka eivät jostakin syystä pysty käyttämään digipalveluja.
- Tekoälylle ja automaattiselle päätöksenteolle on luotava sääntely, johon on sisällytettävä velvoitteet toiminnan läpinäkyvyydestä, yhdenvertaisuusvaikutusarvioinnista ja valvonnasta.
- Ihmisten on saatava tarvitsemansa palvelut asuinpaikasta riippumatta, palvelujen on oltava saavutettavia ja vastattava ihmisten yksilöllisiin tarpeisiin ja elämäntilanteisiin. Koronapandemian aiheuttamaan palveluvelkaan on reagoitava nopeasti, mikäli eriarvoisuuden kasvua halutaan hillitä.
- Korkeat asiakasmaksut estävät pienituloisten palveluihin pääsyn. Palvelujen saatavuutta on parannettava poistamalla terveyskeskuslääkärimaksut. Lisäksi palvelu-, matka- ja lääkemaksukatot on yhdistettävä yhdeksi maksukatoksi ja maksukaton tason on oltava samansuuruinen takuueläkkeen kanssa.
- Vammaisten henkilöiden oikeussuojaa on vahvistettava kirjaamalla yhdenvertaisuuslakiin YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen CRPD:n velvoitteet kohtuullisiin mukautuksiin sekä ennakollinen varautuminen vammaisten henkilöiden erityistarpeisiin kaikille sopivaa suunnittelua käyttäen.
- Saamelaiskäräjälakia on uudistettava saamelaisten itsemääräämisoikeutta vahvistavalla tavalla ja saamelaisten omaa tahtoa kunnioittaen.
- Kansalaisjärjestöjä on kuultava yhdenvertaisuuden toteutumisesta, koska ne edustavat usein vähemmistöihin kuuluvia ja heikoimmassa asemassa olevia ihmisiä, joiden perus-, ihmis- ja itsemääräämisoikeuksien toteutumisessa esiintyy eniten puutteita.
- Yhdenvertaisuusvaltuutetun tehtäväkenttä on laaja, ja siksi on varmistettava yhdenvertaisuusasioiden valvonnalle riittävät resurssit sekä turvattava ihmisten tiedonsaanti.

SOSTE

Yhdenvertaisuusvaikutusten arviointi osaksi valmistelutyötä ja päätöksentekoa

Yhdenvertaisuusvaltuutetun raportissa on hyvin kuvattu yhdenvertaisuuden toteutumista valtuutetun toiminnan ja toimivallan eri puolilta tarkasteltuna. Vaikka viime vuosina on tapahtunut paljon hyvää kehitystä, niin yhdenvertaisuuden toteutumiseksi on tehtävä vielä paljon. Syrjintää ja rasismia on edelleenkin yhteiskunnassamme.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun suositukset eduskuntakertomuksessa ovat kannatettavia. Suositukset ovat eritasoisia ja erityyppisiä, ja ne koskettavat niin lainsäädäntömuutoksia kuin viranomaisten toimintatapoja. SOSTE pitää tärkeänä, että yhdenvertaisuusvaltuutetun toimialoilla vahvistetaan syrjintää kokeneiden ihmisten oikeussuojaa. Esitettyjen toimien toteuttamiseksi on edettävä määrätietoisesti ja sitouduttava niihin. Viranomaisten tulee toimia proaktiivisesti yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

SOSTE kannattaa yhdenvertaisuusvaltuutetun esitystä, että yhdenvertaisuussuunnittelua ja yhdenvertaisuusarviointia vahvistetaan julkisen hallinnon ja lainsäädännön kehittämisessä. Hyvinvointialueiden ja kuntien on laadittava tehokkaat arviointiin perustuvat yhdenvertaisuussuunnitelmat. Ministeriöiden tulee varmistaa, että nämä lakisääteiset suunnitelmat laaditaan ja päivitetään. Tämä edellyttää vahvan tietopohjan, jonka avulla voidaan tunnistaa varhaisessa vaiheessa syrjivät rakenteet ja oikeuksien toteutumiseen liittyvät esteet, jotta epäkohtiin voidaan puuttua tehokkaasti.

SOSTE painottaa eduskuntakertomuksessa esiin tuotua suositusta, että hyvinvointialueiden hyvinvointi- ja palvelustrategioissa on huomioitava yhdenvertaisuuslaki ja vammaisyleissopimus.

Yhdenvertaisuutta edistettävä palveluita digitalisoitaessa

SOSTE kannattaa raportissa esitettyjä toimenpiteitä saavutettavien digitaalisten palvelujen rakentamiseksi. Yhdenvertaisuuden ja saavutettavuuden toteutumisen kannalta on tärkeää, että digitaaliset palvelut suunnitellaan helppokäyttöisiksi ja niiden saavutettavuus varmistetaan. Kehittämistyössä on arvioitava yhdenvertaisuutta etenkin heikoimmassa asemassa olevien näkökulmasta. Tämä edellyttää yhteiskunnan eri sektoreilta aiempaa enemmän ennakointia ja osaamista.

Riski palveluista syrjäytymiseen ja hyvinvoinnin heikkenemiseen on erityisen suuri jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa olevilla. Yhdenvertaisuusvaltuutettu esittää, että digiosaamista ja digilukutaitoa on kehitettävä ja tarjottava ihmisille riittävä digituki. Kaikki eivät pysty koskaan käyttämään digipalveluita, eivät edes tuettuina, ja siksi on varmistettava palveluiden ja tiedon monikanavaisuuden niille, jotka eivät jostakin syystä pysty käyttämään digipalveluja. Usein ne ihmiset, jotka eivät pysty käyttämään digipalveluja, tarvitsevat eniten julkisia sosiaali- ja terveyspalveluja. Heille on elintärkeää, että palvelut ovat helposti saavutettavia heille mahdollisella tavalla.

Eduskuntakertomuksessa on hyvin kuvattu tekoälyn hyödyntämiseen liittyviä mahdollisuuksia sekä riskejä yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta. SOSTE kannattaa toimenpide-ehdotuksia, joilla pyritään varmistamaan tekoälyn syrjimättömyys. Tekoälyä ja automaattista päätöksentekoa koskeva esitysluonnos (VN/3071/2020) on parhaillaan lausunnolla. Automaattinen päätöksenteko koskettaa myös sosiaaliturvaetuuksia ja sosiaali- ja terveyspalveluja. Sääntelyyn on sisällytettävä velvoitteet toiminnan läpinäkyvyydestä, yhdenvertaisuusvaikutusarvioinnista ja valvonnasta.

Esteettömyydellä kaikille yhdenvertainen yhteiskunta

Kuten yhdenvertaisuusvaltuutettu kertomuksessaan toteaa, olemassa olevan ympäristön esteellisyys on Suomessa edelleen merkittävä ongelma. Jotta vammainen henkilö pystyisi olemaan täysimääräisesti osallinen yhteiskunnassa, on esteettömyyden ja saavutettavuuden eteen tehtävä paljon töitä.

Eduskuntakertomuksessa keinoina tähän esitetään velvoittavaa lainsäädäntöä, erilaisten tarpeiden ymmärtämistä ja tahtoa rakentaa toimiva yhteiskunta kaikille. Esteettömyys- ja saavutettavuusdirektiivit eivät yksistään riitä, vaan tarvitaan seurantaa ja valvontaa muutoksen eteenpäin menemiseksi.

Kaikkien samanlainen kohtelu ei riitä takaamaan yhdenvertaisuuden toteutumista. On muistettava, että yhdenvertaisuus on myös eriarvoisuuden tasoittamista esimerkiksi positiivisen erityiskohtelun avulla. Sosiaali- ja terveyspalveluissa se tarkoittaa sitä, että haavoittuvassa asemassa olevan asemaa pyritään parantamaan erityistoimenpitein.

Sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus taattava

Raportti nostaa esille samoja havaintoja, joita sosiaali- ja terveysalan järjestöt ovat tuoneet esille toimiessaan haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten parissa. Sote-alan järjestöt pitävät yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta tärkeänä, että ihmiset saavat tarvitsemansa palvelut asuinpaikasta riippumatta, palvelut ovat saavutettavia (fyysinen, taloudellinen, digitaalinen, tiedollinen, ikä) ja vastaavat ihmisten yksilöllisiin tarpeisiin ja elämäntilanteisiin.

Koronapandemia aiheutti palveluvelkaa sosiaali- ja terveyspalveluissa. Erityisesti haavoittuvassa asemassa olevat ihmisryhmät kuten ikääntyneet, lapset ja nuoret, vammaiset henkilöt ja vähemmistöihin kuuluvat ovat kokeneet uudenlaisia haasteita tai aiemmat ongelmat ovat korostuneet pandemian aikana entisestään. Palveluvelkaan on reagoitava nopeasti, mikäli eriarvoisuuden kasvua halutaan hillitä.

Sosioekonominen asema vaikuttaa palvelujen yhdenvertaiseen saatavuuteen. Asiakasmaksuja maksaa enemmän paljon sairastavat, jotka usein ovat pienituloisia. Pienituloiset jäävät usein ilman palveluja korkeiden asiakasmaksujen vuoksi. Palvelujen saatavuutta voidaan parantaa alentamalla asiakasmaksuja tai jättämällä ne kokonaan perimättä, jos ihmisillä ei ole varaa maksaa palveluistaan. Lisäksi nykyiset palvelu-, matka- ja lääkemaksukatot on yhdistettävä sekä terveyskeskusmaksut on poistettava.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun raportissa on tuotu esille eri vähemmistöryhmien ongelmat hyvinvoinnissa ja terveydessä. Rasismi, syrjintä, kiusaaminen ja yksinäisyys johtavat mielenterveyden ongelmiin ja tarve palveluille kasvaa. Esimerkiksi etnisiin vähemmistöihin kuuluvien nuorten ja sateenkaarinuorten tuen tarve on suuri, mutta he jäävät usein ilman tarvitsemaansa apua. Yhdenvertaisuusvaltuutettu on nostanut näiden ryhmien lisäksi myös ihmiskaupan uhrien tilanteen. Sosiaali- ja terveyspalveluissa on oltava osaamista näiden ihmisten kohtaamiseen ja turvattava riittävät, oikea-aikaiset ja laadukkaat palvelut.

Vammaisten henkilöiden oikeussuojaa vahvistettava

Yhdenvertaisuusvaltuutettu on suosittanut, että vammaispalvelulainsäädännön uudistuksessa tulee huomioida vammaisyleissopimuksen sisältö niin, että sääntely turvaa yksilölliset, tarvelähtöiset palvelut vammaisille henkilöille. SOSTE katsoo, että vammaispalvelulainsäädännön lakiesityksessä on vielä paljon korjattavaa, mutta suunta pois diagnoosipohjaisuudesta vahvistaa yhdenvertaisuutta. Yhdenvertaisuuden kannalta on tärkeää, ettei lain soveltamisalan ulkopuolelle rajaudu sellaisia ihmisiä, jotka ovat vammaisia YK:n vammaisyleissopimuksen määritelmän perusteella. Nyt soveltamisalan ulkopuolelle rajautuvat esimerkiksi aistivammaiset. Kun yhdistetään kaksi lakia, joudutaan väistämättä tekemään kompromisseja. Toimeenpano tulee näyttämään millaisiksi lain soveltamiskäytännöt muodostuvat. Tästä syystä on vielä vaikea ottaa kantaa paranevatko vammaisten henkilöiden mahdollisuudet todellisuudessa saada yksilöllisiä tarpeensa mukaisia palveluita. On toivottavaa, että vammaispalvelulain uudistuksessa alueille muodostuu mahdollisimman yhtenäiset käytännöt, jotta alueellisia eroja ei pääse syntymään. Todennäköistä on, että esimerkiksi liikkumisen tuen kohdalla hyvinvointialueille rakentuu erilaisia toteuttamistapoja.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu pitää tärkeänä, että yhdenvertaisuuslakiin selkeästi kirjataan YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen CRPD:n velvoitteet kohtuullisiin mukautuksiin sekä ennakollinen varautuminen vammaisten henkilöiden erityistarpeisiin kaikille sopivaa suunnittelua käyttäen. SOSTE tukee tätä suositusta. Lainsäädännön tulisi olla mahdollisimman selkeätä, eikä jättää tulkinnanvaraa. Vaikka YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen ratifioinnista on jo jonkin aikaa, on sopimuksen velvoitteiden tuntemisessa vielä parantamisen varaa. Selkeä kirjaaminen lakiin edistäisi velvoitteiden tuntemista sekä ennakollista varautumista. Ajatus kaikille sopivasta suunnittelusta tulisi valtavirtaistua.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun roolia ja keinoja kohtuullisista mukautuksista tiedottamisessa sekä niiden toteuttamisen valvonnassa tulee vahvistaa. Viestinnässä tulee nostaa esille myös kohtuullisten mukautusten toteuttamiseen saatavilla olevia tukimuotoja.

Saamelaisten itsemääräämisoikeutta vahvistettava

SOSTE kannattaa eduskuntakertomuksessa esitettyjä suosituksia saamelaisten yhdenvertaisuuden ja oikeuksien parantamiseksi. Ehdotuksen mukaan saamelaiskäräjälakia on uudistettava saamelaisten itsemääräämisoikeutta vahvistavalla tavalla ja saamelaisten omaa tahtoa kunnioittaen. Lisäksi saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi sote-uudistuksen toimeenpanossa on aidosti huomioitava saamelaisten itsemääräämisoikeus ja kielelliset oikeudet.

Hyvinvointialuelain (611/2021) 33.6 §:ssä säädetään *saamen kielen* lautakunnasta, jonka perusta, kokoonpano ja jäsenten valintatapa ovat ristiriidassa saamelaisten itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen liittyvien vaatimusten kanssa. On tärkeää erottaa käsitteiden saamenkieliset ja saamelaiset eron. Suomen perustuslaissa turvataan saamelaisten oikeudet. Lautakunnan asemaa, kokoonpanoa ja valintatapaa tulisi arvioida uudelleen ja muuttaa lakia vastaamaan saamelaisten itsemääräämisoikeuteen liittyviä, kansainvälisestä oikeudesta nousevia vaatimuksia.

Järjestöjen asiantuntemusta hyödynnettävä

Kansalaisyhteiskunnalla on keskeinen rooli haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten tukena, mutta myös viestintuojana ja asiantuntijana. On tärkeää, että kansalaisjärjestöjä kuullaan, koska järjestöt edustavat usein vähemmistöihin kuuluvia ja heikoimmassa asemassa olevia ihmisiä, joiden perus-, ihmis- ja itsemääräämisoikeuksien toteutumisessa esiintyy eniten puutteita. Järjestöjen merkitys on korvaamattoman tärkeä näiden väestöryhmien äänenä, osallisuuden vahvistajana sekä tuen ja avun tarjoajana.

Yhdenvertaisuusasioiden valvonnalle riittävät resurssit ja ihmisten tiedonsaanti turvattava

Yhdenvertaisuusvaltuutetun tehtäväkenttä on laaja ja vireille tulleiden syrjintäyhteydenotot ovat kasvaneet merkittävästi. Tämä osoittaa, että tietoisuus yhdenvertaisuusvaltuutetun tuesta on lisääntynyt. Suuri osa syrjintää kokeneista ei edelleenkään tiedä mahdollisuudesta saada tukea ja apua syrjintätilanteissa tai heillä ei ole riittäviä resursseja ajaa omia asioitaan. Yhdenvertaisuusasioiden valvonnalle on varattava riittävät resurssit, jotta kaikkiin yhteydenottoihin voidaan vastata. Lisäksi on tärkeää, että ihmisillä on tietoa yhdenvertaisuusvaltuutetun tarjoamasta palvelusta, jotta ihmiset saavat asiantuntevaa oikeudellista neuvontaa ja tukea yhdenvertaisuuskysymyksissä.